

"מבשר חדשות בק"ק סאדאגורא"

סאטירה אנטי-חסידיית לא נודעת

דוד אסף

במלון חלק ה של מז של שלו. מלון ויימר זרונים עקב את לחמת בשה ושם

דורה 199 צמץ

לסאטירה המשכילית האנטי-חסידיית לאורך כל המאה ה-19 היו יוצרים רבים והיא לבשה ופשטה פנים. מבלי לטשטש את ההשפעה הניכרת של ספרות הסאטירה האירופית על יצירתם, הצליחו המשכילים לפתח צורות ספרותיות ייחודיות ההולמות את ה"נמען" היהודי: כתיבי פולמוס וויכוח, שירים וחזיונות היתול, סיפור או תיעוד מפוברק, איגרות חסידים או שו"תים [שאלות ותשובות] בדויים, תיאורי תלומות או וידויים כביכול של צדיקים שחטאו, סאטירות הכתובות במתכונת של דפי תלמוד או משנה, ועוד.

כמעט ולא היה משכיל ששלח ידו בשבט סופרים, שלא ניסה כוחו גם בענף זה, ונזכיר רק כמה מן המעולים שבהם: יצחק אָרְטֶר ויוסף פרל, יצחק בער לווינזון (ריב"ל) ו"י"ל גורדון, משה לייב ליליינבלום וצבי הרמן שפירא. התוצאה: יצירות שנונות, חדות כתער ומרות כלענה, ורבות מהן שומרות על איכויות ההומור עד היום, ולא לחינם הגדיר חוקר הספרות ברוך קורצווייל את "מגלה טמירין" — יצירתו הסאטירית הידועה ביותר של יוסף פרל, ראש המדברים בקרב משכילי גליציה — כ"אחת היצירות העמוקות והגאוניות ביותר שנתחברו בשחר ספרותנו החדשה."² ואכן סאטירה מבריקה זו — הבנויה כחליפת מכתבים ומתארת את המרדף שמנהלים החסידים אחרי ספר עלום ("ה"פוף"), שתכניו, אם יתגלו, עלולים להמיט עליהם אסון נורא — השפיעה בצורה עמוקה על רבות מן הסאטירות האנטי חסידייות שנכתבו מאוחר יותר, וביניהם על זו המובאת להלן.

ייחודה של הסאטירה האנטי-חסידיית "מבשר חדשות בק"ק סאדאגורא" הוא בהיותה בנויה במתכונת עתון היתולי — למיטב ידיעתי דוגמה ראשונה מסוגה בספרות הסאטירה העברית. בכך היא יכולה, אולי, לראות עצמה כבניין אב למסורת ארוכה של סאטירות עבריות — למן עתונים פארודיים קבועים או כאלה שנדפסו במהדורה מיוחדת ותד-פעמית לכבוד פורים,³ ועד ל"ציפור הנפש" בשנות ה-60 ("ידיעות אחרונות"), "זו ארץ זו" בשנות ה-70 (במסגרת השבועון "העולם הזה" ואחר כך כספר בפני עצמו), "דבר אחר" בשנות ה-80 וה-90 ("דבר"), ומקספר לקטים שנדפסו כספרים), ו"הדרך אל האושר" בשנות ה-90 ("מעריב") — כולן

במחצית הראשונה של המאה ה-19 היה המאבק בין "החסידות המנצחת", ההולכת וכובשת את לבבות בניה של החברה היהודית המסורתית, לבין תנועת ההשכלה והמסרים החדשים שהביאה עמה, לחוויה שטבעה את חותמה, אולי יותר מכל דבר אחר, על חווי החיים היהודי במזרח אירופה. שתי תנועות התחדשות אלו הציעו לצעיר היהודי חלופות תרבותיות, חברתיות ודתיות שונות זו מזו, ובמקרים רבים אף מנוגדות זו לזו. הן נאבקו הן במישור הציבורי-פוליטי והן במישור הספרותי-תרבותי, לא רק על עיצוב פניה של החברה היהודית וסדריה, ולא רק על נפשו של הדור הצעיר החדש, אלא גם על השאלה מי מהן מייצג את היהדות "האמיתית". האם המשכילים — שראו את החסידים כקנאים חשוכים ההולכים שולל אחר מנהיגים בורים ומושתתים, ואילו את עצמם ראו כמתחדשים את ימיה של דת ישראל כקדם, מטהרים אותה מעיוותים ומסיגים זרים שדבקו בה ומשקמים את תפארתה; או שמא החסידים — שראו את המשכילים לא רק כבוגדים בעמם המבקשים להרוס את חומות הדת, אלא גם כמי שמבקשים להתנתק מן היהדות וההשכלה היא להם קרש קפיצה אל ההתבוללות הגמורה, ואילו את עצמם ראו כממשיכה הנאמנים של המסורת הקבלית-מיסטית שביהדות, המחיה יסודות דתיים חיוניים שהונחו במשך דורות.

משכילי מזרח אירופה שנאבקו בתנועת החסידות לא נמנעו מנקיטת פעולות מעשיות, שאמורות היו להכאיב לחסידים ותומכיהם. פעולות אלו התבטאו בעיקר בהגשת תזכירים והמלצות — "הלשנות" או "מסירות" מנקודת מבטם של החסידים — לשלטונות המדינה ועירודם לפגוע בחסידות, במנהיגיה, במנהיגיה ובתשתיתה החברתית.⁴ עם זאת, את תוד החנית של מאבקם ראו המשכילים בחזית הספרותית. אמונתם הנלהבת בכוחן של המילים נשתלבה בשינוע עצמי — שלא היה לו, כמובן, על מה להתבסס — כי המוני העם יישמעו לקולו של ההגיון הצרוף, אם רק ייחשפו אליו. הסאטירה העוקצנית, החושפת את זומיו של היריב, מוקיעה אותם ומבליטה את היסודות המגותכים שבמנהגיו ובמערך אמונותיו, אמורה היתה למלא תפקיד מרכזי בתעמולה המשכילית ובמאבקה על דעת הקהל היהודית.

בית הכנסת של חצר סדיגורה בעיר הנושאת שם זה, בבוקבינה האוסטרית. התמונה צולמה בתקופת מלחמת העולם הראשונה והחייילים הם חיילי צבא הקיסר פרנץ־יוזף

מדיניות, טכנולוגיה והומור — מבשרת את ראשית הפנמת הצורות החיצוניות של העתונות הבין לאומית הלועזית בתוך כתבי העת העבריים.

קשה לדעת מה הם מקורות יניקתו הישירים של המחבר האלמוני, אך כיוון שהסאטירה חוברת, ככל הנראה, במרחב התרבות של גליציה, סביר שהכיר עתונים בגרמנית, כגון: "Allgemeine Zeitung des Judentums", שנוסד ב־1837. עם זאת, ייתכן שהוא הושפע דווקא ממרחב התרבות האנגלית. בשנת 1841 נוסדו בלונדון שני עתונים יהודיים חשובים, שהופיעו בצורה סדירה — "The Jewish Chronicle", הממשיך ומופיע עד היום, ו"The Voice of Jacob", שהחזיק מעמד שבע שנים בלבד ונסגר ב־1848. השניים היו, על אף מגמותיהם השונות, בין העתונים היהודיים המודרניים הראשונים. רמז ברור לזיקתו של המחבר לעתונים אלה אנו מוצאים בדבריו: "אכן כבר ראינו במבשרי החדשות מלונדן אשר שם

בנויות במתכונת גראפית ותכנית של עתון המתחזה כרציני. עד אמצע המאה ה־19 היתה העתונות העברית בחיתוליה, ונסתכמה בשורת קבצים ספרותיים ואידיאלוגיים, שהופיעו בזמנים לא קבועים ועיקרם דברי ספרות ושירה, מכתבי משכילים וחידושי לשון ופרשנות. רק משנות ה־50, ובעיקר משנות ה־60 של המאה ה־19 ואילך — עם הופעתם של השבועונים החשובים הראשונים: "המגיד" (1856), "הכרמל" (1860), "המליץ" (1861/1860) ו"הצפירה" (1862) במזרח אירופה, ו"הלבנון" ו"חבצלת" (1863) בארץ ישראל — אפשר לדבר על עתונות עברית "מודרנית" במתכונת העתונות הבין לאומית, המביאה בפני הקורא העברי דיווחים שוטפים על המתרחש בעולם היהודי ומחוצה לו, ידיעות על כלכלה, מדע פופולרי וטכנולוגיה, מאמרי פובליציסטיקה ופרשנות, ועוד.

הסאטירה שלפנינו — בחלוקתה הפנימית לשלושה מדורים:

המציאו החכמים במקומות אשר אין להם עצים להסקה להוציא חלקי האש הסגורים ביסוד המים ועלתה בידם.

היצירה לא הודפסה

כתב היד של "מבשר חדשות" נשתייר בשרידים הדלים של ארכיון מערכת "השחר", השמור במחלקה לכתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.⁵ זהו דף בודד – פארודיה במתכונת של בולטיין חסידי פנימי, המתחזה כידיעון שחובר בסדיגורה (Sadgora) שבבוקובינה האוסטרית, בחצרו של הצדיק הנודע ר' ישראל מרוז'ין (1797-1850).⁶ היצירה עצמה היא שלמה, אך ייתכן שהיתה ארוכה יותר ולפנינו רק חלקה הראשון. זוהי כתיבת דפוס רהוטה, ובסופה תוספת שנושמה בכתב יד חפז, נראה לא בידי אותו סופר. בראש העתון ניתן תיארוך מפורט – י"ג בניסן תר"ט (יום חמישי, לפני ערב פסח; 5 באפריל 1849) – ונשאלת השאלה האם זהו תאריך אותנטי או בדוי. לכאורה, תאריך זה אינו עושה רושם פיקטיבי, שכן הוא חסר כל משמעות ספרותית או היסטורית, לפחות לא כזו הידועה לנו. גם ההתייחסות לאירועי "אביב העמים" בשנת 1848, עשויה להיות משמעותית רק בהקשר אקטואלי. אם אכן נכתבה הסאטירה בתאריך זה או סמוך לו, הרי שאין אנו יכולים להצביע על זהותו של המחבר, וייתכן שזהו חסיד בעל נטיות משכיליות, שכבר פסע את צעדיו הראשונים בשדות ההשכלה העברית וממנה נטל את סגנונו הסאטירי ואת לעגו המר.

אף שאין בידינו הוכחה ברורה לזהותו של המחבר, יש עמנו השערה הקרובה לוודאי, ואם היא נכונה, הרי האפשרות כי הסאטירה אכן נכתבה בשנת תר"ט, מתבטלת. השוואת כתב היד של "מבשר חדשות" עם כתב ידו של המורה והסופר הגליציאירומני משה אורנשטיין, מצביעה על דמיון קליגרפי רב. אורנשטיין (1839-1906), יליד ליסקו שבגליציה, היה דמות טראגית של משכיל מתון, שגורלו המר לו עד שנפטר מן העולם שבע נדודים וצער.⁷ הוא היה בן למשפחה חסידית וגדל מתוך זיקה עמוקה לחצר בסדיגורה. אביו, ר' יואל מטורקא, היה אחד הגבאים בחצר, ואף שימש כ"מלמד" של ילדי הצדיק.

אורנשטיין הצעיר הכיר אפוא היטב את שיחם ושיגם של החסידים. לימים שינה אורנשטיין הצעיר את טעמו ופנה אל ההשכלה. הוא עזב את סדיגורה והחל – כדרכם של תועים רבים אחרים בני זמנו – לחפש את מקומו בדרכי החיים. את פעילותו הספרותית האנטי-חסידית החל בראשית שנות השישים, לאחר שאביו האהוב נאלץ אף הוא לנטוש את חצר הצדיק. אורנשטיין חזר אז לסדיגורה והחליט להקדיש את מרצו להפצת השכלה ולמאבק בחסידות. כתיבתו מונעת אפוא משנאה לזהות לחסידות ומרצון לנקמה. וכך הוא מספר:

לא ארכו הימים והחסידים מסאדאגורא הריחו כי ריח מינות אבל לא יכלו להרים קולם מפני כבוד בני הצדיק ר' אברהם יעקב, אשר מצאתי חן בעיניהם. ואנכי הרגשתי בנפשי, כי לא אוכל לכסות את מחשבותי,

השחר

החדש

זומעניען ופירקיא 7
פל ועל נור וועלן
טובער — 8 מלארין
באטערדיין, ובוחר
הארעות — 9 פלר
6 טהאלער 8 רובל
כסף, 30 פראנקס

מתורו באטטיין עם
פארטא 6 פלר, בכל
ארץ אשכנז 12 מארק,
בארץ רוסיא 5 ר"ל
בערפת 22 פראנקס,
יארוציון ברושאניה,
שוועדען, דענעמארק

יאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות העבר וההווה.

אין זקק פשוט אוןך נאָרְכְתָך מְתָרָה הַצְמָה
(ישעיהו נ"ח ח')

בו יבאנו

- א) סאטירי חכמה, דברי הימים, תולדות אנשי השם, תולדות השיר והמליצה בשפת עבר.
- ב) חכמת הטבע.
- ג) ספורים, שירים ומסעות, בקורת הספרים הכתובים בשפת עבר.
- ד) כאורים בכתבי הקדש, בתלמוד מדרשים ואגרות.
- ה) חרשות הנעשות בקרב בית ישראל, ידיעת ספרים.
- ו) מכתבי אנשי השם.
- ז) ספרים עתיקים הנמצאים בכתבי יד.

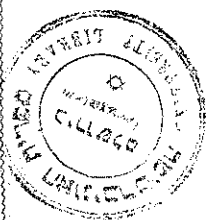
יוצא לאור
על ידי

משה אורנשטיין

שנה ראשונה

הוצאת ב'

בני יוסף בודאק

קראקא תרנ"ג

ברפוס של יוסף פישער גראדנאססע 62. ובהוצאות המו"ל.

"השחר החדש" – אחד מעתוני-הנפל שערך משה אורנשטיין, שייחנן מאוד כי הוא שכתב את הסאטירה "מבשר חדשות בק"ק סאדאגורה"

אשר כאש עצורות בעצמותי לכלל לא יכלתי. עזבתי את עיר סאדאגורא, ואמלט לעיר באטושאן בארץ רומאניה, אשר היתה בימים ההם מקום מקלט לכל חוטא ופושע ולכל משכיל נרדף, ומשם עברתי לעיר יאסי, שם החלתי להרגיש עונג החופש והדרור, כי נעמו, ואצא לחרות מעבודת החסידות לחרות ההשכלה. בימים ההם בא רוח החופש גם לאבי ז"ל, וידבר [סרה] בצדיקי הדרור ונדחף מבית הצדיק, ואנכי שבתי מיאסי לסאדאגורא ונשבעתי באפי לעשות נקמה בצדיקי הדרור ושמתי ברק עטי, ואכתוב את המאמרים הנעתיקים בספר זה. בעיר סאדאגורא ישבתי שנתיים ימים, אחרי שובי מיאסי, ובזמן הזה, הוא בשנת הרכ"ב לפ"ק [1862] החלתי לזרוע זרע ההשכלה על תלמי לב נערים בעיר חושך וצלמות...⁸

מאוחר יותר העתיק אורנשטיין את מקומו לצ'רנובין הסמוכה, שם

הקטנוני והמגוחך של החסידים המוצא את ביטויו, כביכול, בביטאון חסידי פנימי.

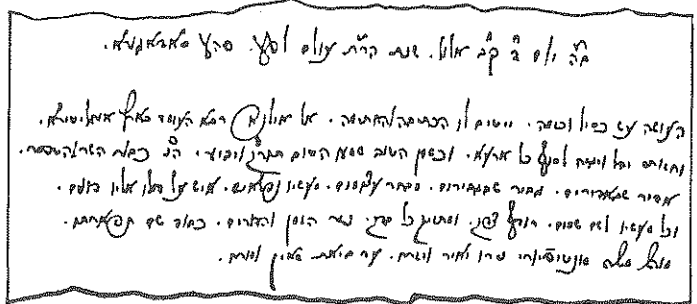
במדור ה"פוליטי", שם המחבר ללעג הן את עולמם המשיחי של החסידים והן את האמונה בכוחם הבלתי מוגבל של הצדיקים. הוא מתאר כינוס נסתר של כמה מצדיקי גליציה, המתאספים באחת הקהילות כדי לטכס עצה כיצד יש להציג בפני המלאכים מיכאל וגבריאל את השאלה "מדוע לא נעשה מאתם שום דבר כדי להוציא את השכינה מגלות". ככלות הכל, שנה זו היא "שנת דרור" — רמז ברור לאירועי "אביב העמים" בשנים 1848-1849 — ואם כך מדוע לא מקיים הקב"ה את הבטחתו ושכ לירושלים עירו? אלא שהצדיקים שנאספו בצוותא לא החליטו כיצד לנהוג אם יקבלו תשובה שלא תניח את דעתם. כדרכם הם תלוקים אלה על אלה ואינם יכולים להגיע להסכמה. יש האומרים — ובראשם הצדיק ר' מאיר מפרמישלן — כי יהיה עליהם להגיש "בקשה בתוצפה" (פטיציה רשמית), על מנת להחליף את המלאכים חדלי האישים בצדיקים של ממש המסוגלים לפעול ברקיע (כגון, הבעש"ט ור' אורי מסטרליסק); ויש האומרים — ובראשם ר' ישראל מרוזין וסיעתו — כי אין לפעול בחיפזון, אלא יש להמתין עד לכיורו דעתו של מטרון.

מלאך זה הוא, כנודע בספרות המיסטית, מ"חשובי" הפמליה של מעלה. הוא נחשב כמקורב מאוד לכסאו של הקב"ה ובתוקף זה הוא מבצע שליחויות שונות ומופקד על ענייני העולם ("שר הפנים"). מכאן ומכאן בוקע הלעג לאמונה הנפוצה כי בכוחו של הצדיק לגזור ועל הקב"ה לקיים, וכי הצדיקים מנהלים דו שיח, ואף משא ומתן, עם יושבי השמיים.

במדור ה"מדעי", לועג המחבר לדקדוקי העניות של הלכות חמץ (העתן יוצא לאור, כזכור, בערב פסח, והרי יש כאן מעין אקטואליה ועיסוק בענייני דיומא). כדי להתגבר על איסור החמץ הכרוך בתהליך ייצור היי"ש — מן המשקאות החביבים במיוחד על החסידים — המציאו שני יהודים העוסקים בזיקוק יי"ש, סוג חדש של יין שאיננו חמץ: משקה פרוורטי המופק מזיעה. ואם יפקפק הקורא בפלא זה, הרי מודיענו המחבר כי כשם שבאנגליה הצליחו המדענים להפיק חום ממים (כוונתו כנראה לקיטור), כך הצליחו "המדענים החסידיים" לבצע את ההיפך והוציאו מים מן האש. ואם יירתע הקורא מאיכותו של היין, מרגיעו המחבר כי "הוא צלול וחרף מאוד... וטעמו כטעם זיעת חיות אש". חיות האש הן המלאכים — על דרך "ודמות החיות מראיהם כגחלי אש". (יחזקאל א, 13) — וזהו משחק לשון על המלה שרף, הרומזת גם למלאך וגם ליין. היין המופלא מצוי למכירה אצל "בני הצדיקים", וכאן לועג המחבר לתופעה ידועה שזכתה לביקורת חריפה מפי משכילים: המונופול שנטלו לעצמם בני משפחת הצדיק על מכירת מוצרים הנחוצים לחסידים התמימים. כך נוצר שיתוף פעולה מושחת בין הצדיק — הממליץ בפני חסידיו לרכוש יין או שמן לשם סגולה או ריפוי — לבין בניו המוכרים את המצרך הנדרש במחיר מופקע.¹⁵

החלפתי שמלותי גם דעותי יחדיו. צ'רנוביץ היתה מרכז למשכילים רדיקלים ואורנשטיין נתקבל לעבודה כמורה בבית הספר המתוקן. אך בתוך זמן לא רב גילה אורנשטיין "כי הנאורים גרועים הם מהחסידים."⁹

ואכן, עולמו הרוחני ויצירתו הספרותית נעו בין איבה לחסידות לבין אכזבה מההשכלה. וכדבריו במקום אחר: "ההשכלה המזויפת והחסידות הצבועה הן שתי קצוות הנוגעות זו בזו, אשר יבלעו וישחיתו את כל חלקה טובה מנחלת ישראל."¹⁰ יסורי פגנסה, בעיות משפחתיות קשות ותיסכול מקצועי חריף ילוו מכאן ואילך את נדודיו הרבים של אורנשטיין. את רוב מרצו הספרותי הפנה אמנם כנגד החסידות השנואה עליו, אך גם ניסה כוחו בחיבור ספרי לימוד של היסטוריה כללית,¹¹ ואף בעריכת עתונים שלא האריכו ימים.¹²

קטע ממכתב שכתב ר' ישראל מרוזין בשנת תר"ה (1845)

בידינו מצויים כמה כתבי יד אוטוגרפיים של אורנשטיין (ביניהם ספר אנטי חסידי שהכין באחרית ימיו — הצופה החדש לבית ישראל — ולא זכה להדפוס),¹³ והשוואת הנוסחים השונים מצביעה, כאמור, על דמיון רב, לא רק בקליגרפיה, אלא גם בסגנון ובתוכן.

אורנשטיין אכן פירסם כמה סאטירות שונות פרי עטו ב"השחר", שבעריכת פרץ סמולנסקין.¹⁴ ייתכן ששלח לפירסום גם את "מבשר חדשות", ויצירה זו לא נמצאה ראויה לפירסום (התוספת שבשולי העמוד משקפת אולי ניסיון מערכתי לשפר את היצירה ולהכינה לדפוס), או שנדחתה למועד מאוחר יותר. בינתיים פסק "השחר" מלהופיע (הקובץ האחרון ראה אור בשנת תרמ"ד), והיצירה נדונה לשיכחה. יש אפוא לאחר את מועד כתיבת "מבשר חדשות" לשנות ה-70 או אף לראשית שנות ה-80.

מה באמתחת הרוכל-הנוכל?

כדרך עתוני הזמן עוסק גם "מבשר חדשות" בשלושה תחומים: פוליטיקה ("מדינית"), טכנולוגיה והמצאות חדשות ("מלאכותי"), הומור ("המצאה בשחוק"), ועל ידי כך בולט ההבדל בין הנושאים הרציניים וכבדי המשקל הנדונים בעתונות המודרנית לבין עולמם

ממעמדם השני השרים הנ"ל ולהושיב במקומם את הרבי רבי ישראל בעש"ט, ואת הרבי רבי אורי סטרעליסקר,²⁰ אשר היו אוהבי ישראל באמת. זאת דעת הצדיק רבי ר' מאיר מפרעמישלאן²¹ וסיעתו. ודעת הצדיק רבי ר' ישראל²² היא להמתין עוד עדי ישמע דעת מט"ט [מטטורן] מה בפיו גם הוא ומיחלים אנחנו כמטר על מוצא הענין הגדול הזה.

מלאכות

ע"ד [על דברן] הי"ש [היין שרוף] של פסח, רבו המכשולים מאז לפעמים נמצא כי היה חמץ גמור ר"ל [רחמנא לצלן]; ה' יצילנו]. ואם נמלטו מחמץ גמור נכשלו רבים בספק חמץ ועכ"פ [נועל כל פנים] לא נמלטו מחשש חמץ. בשנה זו המציאו שני שורפי י"ש בחכמתם בק"ק אָנאפּאָלי²³ לעשות י"ש של פסח מהזיענה] אשר יוציאו מיסוד האש הפשוט, ובזה בטלין ומבוטלין כל החששות שבעולם בדבר החמץ, כי כל המשהיות²⁴ כבר נשרפו ביסוד האש. ואל תמהו לשאול איך מוציאים זיעה מאש? אכן כבר ראינו במבשרי החודשות מלונדן אשר שם המציאו החכמים במקומות אשר אין להם עצים להסקה להוציא חלקי האש הסגורים ביסוד המים ועלתה בידם, ועשו פה באונאפאלי בהיפך והוציאו חלקי מים הסגורים ביסוד האש. הי"ש הנ"ל הוא צלול וחרירף מאד. מראהו כמראה הבוק וטעמו כטעם זיעת חיות אש — ככתוב במחזור — מקחו כל קווארט חצי רובל כסף. וימצא לקנות אצל בני הצדיקים.

המצאה בשחוק

שמעון הברדן הגדול מהצדיק אשר בסאדאגורא המציא שחוק כשר ויפה מאד לשמח הצדיק בשבתות וימים טובים. והוא כי יתן שני תפוחים אחד ירוק ואחד אדום לשני חסידים אשר בבית הצדיק אחר סעודת הצהרים והתפוחים השנים האלה נורקים ונאחזים ברגע אחד מיד אחד ליד חברו של שני החסידים ההם במהירות נפלאה. ואם במקרה יפול מבעל התפוח האדום תפוחו האדום לארץ, יתן עונש לאשר כנגדו שני תפוחים והמקבלם יברך על אחד מהם בקול רם ברכת בורא פרי העץ וכל השומעים העומדים סביבותיו, יענו אחריו אמן. וכן אם יקר מקרה אשר מיד בעל התפוח הירוק יפול תפוחו לארץ ישלם הוא ענשו שני תפוחים לבעל תפוח האדום, אשר גם הוא יברך על אחד מהם. ובשחוק הזה המה מקצרים השעות עד זמן המנחה בשמחה. והטוב היוצא מהשחוק הזה הוא אשר בהרבה שגיאות ולפעמים בכונה יפלו התפוחים לארץ אשר עי"ז [על ידי זה] מוכרחים אחד מהאנשים אשר ישחקו לברך על התפוח ובוהו ישלימו המאה ברכות המחויבים. וגדול העונה [אמן] יותר מן המברך. והוא מנהג יפה מאד. ולפעמים ישחקו עם התפוחים בבית הצדיק אף לומדים ועשירים מופלגים למען שמח לב הצדיק. ובעיני ראיתי אשר לא פסק חוכא [צחוק] מפומי [מפיו] של הצדיק בראותו הצחוק הנ"ל.

פה ק"ק [קהילה קדושה] סאדאגורא במקום(?) הבית המרחץ בבית ר' אציק חגור שמש מהחסידים שטיבל, נתאכסן אתמול ר'

מגותך במיוחד הוא החלק ה"סאטירי" — והלעג כאן הוא כפול: סאטירה בתוך סאטירה. המחבר מתאר משחק היתולי, "כשר ויפה", שהמציאו החסידים בחצר, ובראשם הברדן — דמות ריאליזם שתיפקדה בחצרות צדיקים רבות ועליה הוטל לשמח את לבו של הצדיק בשעות של דיכודן הנפש.¹⁶ המשחק, שהוא וריאציה ילדותית של מסירת כדורים — זריקת תפוחים בצבעים שונים; מי שתפוחו נשמט לקרקע "משלם" לחברו שני תפוחים — הוא כל כך תפל ומטופש, ואילו החסידים, והצדיק בראשם, נהנים ממנו עד מאוד. תועלתו הגדולה של משחק זה היא, שבאמצעותו לא רק ההחסידים מצליחים ל"העביר את הזמן" מארוחת הצהרים ועד תפילת מנחה, אלא גם באופיו ה"חינוכי" כביכול — כאשר הם נוגסים בתפוחים הם מברכים עליהם, וכך הם מצליחים לברך — כהמלצת התלמוד (מנחות, מג ע"ב) — מאה ברכות בכל יום.

המחבר המשכיל מתאר את עולמם הבטלני, הגררני וחסר הערך של "היושבים", הם החסידים המאכלסים בהמוניהם את חצרות הצדיקים.¹⁷ אין הם מעלים על דעתם ללמוד תורה בזמנם הפנוי, אלא מעדיפים לכלות את יומם על הבל וריק. המשחק הזה אהוב כל כך על הצדיק, עד שגם למדנים ועשירים מכובדים השוהים בחצר נוהגים לשחק בו בנוכחותו, כדי לשמח את לבו.

התוספת שבכתב היד התפוז (בפיסקה המתחילה "פה ק"ק סאדאגורא"), לזעגת ליחס המעריך שמפגינים החסידים לקמיעות ולרליקיות (שריידים מקודשים).¹⁸ פולחן פריטי הלבוש של הצדיקים מובא עד גיחוך בתיאורו של חסיד נודד, המתפרנס ממכירה והשכרה של תפוצי צדיקים לצורך סגולות. באמתחתו של הרוכל-הנוכל מצויות למכירה חגורות שבר ונעלי בית של צדיקים ידועים, ולא עוד אלא שבידיו גם אישורים כזבים שחפצים אלו אכן היו ברשותם של הצדיקים.

להלן "מבשר חדשות" בשלימותו.

מבשר חדשות בק"ק סאדאגורא י"ג ניסן ה' תר"ט
לפ"ק יכלכל מדינותי פאלליטישעס, מלאכותי טעכנישעס,
המצאה בשחוק

מדינותי

פה מתלחשים בחבורת אנשי סגולה עפ"י דברת בן היכלות מהצדיקים, אשר בל"ג בעומר הבע"ל [הבא עלינו לטובה] יתועדו הצדיקים הרבייס מכל המדינות בק"ק דאָלינא.¹⁹ ושם ימתיקו טוד ע"ד [על דברן] השאלה הגדולה אשר ישאלו להשרים הראשונים מיכאל וגבריאל, מדוע לא נעשה מאתם שום דבר להוציא גם השכינה מגלות? אחרי אשר היתה בשנה זו שנת דָרוֹר לְבִנְיָהּ, ומדוע לא שב עוד הארון ד' צבאות לירושלים כהבטחתו? ואם השרים הנ"ל לא ישיבו על שאלתם הנ"ל דבר דבור על אפניו הדעות מחולקות עוד בין הצדיקים, אם לעשות אח"ז [אחרי זה] בקשה בחוצפא (שטורם פעטיטציאן) בהשבעות גדולות ולהוריד

מבשר חדשות בקק סאמאגורא ענין ה'ת"ש לפ"ק

יכלל! מדינותי! כללי! סאמאגורא / מאכותי / סאמאגורא / המלכה בשחוק

פה מתלחשים בחבורת אנשי סגולה עלי דברת בן היבלות מהלדיקים אשר בלבן בעומר הביעל יתוועדו הלדיקים הרבים מכל המדינות בקק ד' לינא ושם יתחקו סוד עד השאלה הגדולה אשר ישאלו להשרים הראשונים מכלל וגבריאל מדוע לא נעשה מלחמה שום דבר להוציא גם השכינה מגלות? אחרי אשר היתה בשנה זו שנת דרור לצנייה ומדוע לא שב עוד הארץ לצמות לירושלים כהצטחתו? ואם השרים הל' לא ישובו על שאלתם הנל דבר דבור על אפניו הדעות מחולקות עוד בין הלדיקים אם לצאת לח"ו בקסה בחוצפת (שנורים פעטיטילין) ובשבועות גדולות ולהודיר מטעמם השכי כשרים ליל ולהביב במקומם את הרבי רבי ישראל בעש"ט. זאת הרבי רבי אורי פטרעלסקר, אשר היו אוהבי ישראל באמת. זאת דעת הלדיק דני ר' מאיר פטרעטיסלאן ושיעמו. ודעת הלדיק דני ר' ישראל ב"ר יואל לכתוב עוד עוד יזמיע דעת מט"ש מה גפיו גם הוא. ולחללים אוננו כמטר על מוצא הענין הגדול הזה.

מאכותי
ע"ד ה"ש לפ"סח, רבנו המכשולים מאן לפעמים נמלא כיו היב החץ ג"ר ר"ל. ואם נמלשן החץ נמור נכסון רבים נשפך חמץ וע"פ לא נמלשן מחשש חמץ. בשנה זו המליצו אני זורעו. י"ט בשבט בהכמתם בקק סאמאגורא לביעות י"ט אל פתח מהזיע אשר יולדו מיוסוד האש פשוט, וכזה נטלין ומגשלין כל החששות שבועות בדרך החקק. כי כל החששות כבר נשרפו ביסוד האש. ואל תמהר לשלול את מולאיים זיעה מאש? אכן כבר ראינו במגשרי החדשות חלונות אשר עשיתי להכתיב במקומות אשר אין להם ימים להסקה לחזיק חלקי האש השנורים ביסוד המים ועלתה בידו. ועשו פה באזכרתם בביסוך והנני חלקי משה השגור בשנודותי. ה"ש ש"ל סאמאגורא וחייף סאד. מראתו במראה הבזק ועמו טענתו יעל חיות - ככתוב במתזר - מקונו כל קווארט חזי רובל ג' ש"ט. ויסל לקנות אל בני הולדיים.

המלכה בשחוק
שמעון סמית' הגדול טהליק אשר בסאמאגורא המליץ שחוק כשר ויפה מאד לצאת הלדיק בזמנתו נמתי ג' ד' והוא בני יתן זני תפוחים אחד ירוק ואחד אדום לצני חסידיה אשר בבית הלדיק יצא לביד חלדיה ובהתנוות השנים האלה נורתיים ינאחזים ברוב חלק מיד אחד ליר חברו אז בני חסידים גם בעת שירוב נמלשן ואם כמקרה יסול מעל הסעוד האדום תפוחו האדום ארץ יתן עונש לאשר כוננו זני תפוחים גתמבים והסתכלים בדרך על אחד מהם בקור רב ברכת בורא פני העץ וכל הצומחים העומדים עיבותיו יענו חזקין חמץ וכן את יקר אשתי אשר מיד בעל התפוח הירוק יסול תפוחו לחץ. שם הוא ענשר בני תפוחים לבעול תפוח אדום. אשר גם הוא עשיר על אחד מהם ובשחוק הזה המה מקצרים השעות עד זמן המנהג בשמחה ובטוב היותו מהשחוק הזה אדם אשר בהרבה זמנות ולפעמים בכונה יסול התפוחים לשר אשר עין זמכרה ויחסיב היותו מהשחוק לברך על התפוח וכו' ישימי ממה ברכות הקורבים. וזאת העונה יוצא חן במדרך חלק מ' ק' שיתן אשר שחקק גם התפוחים בבית הלדיק אף לומדים ועשרים מופלים לשיין שמה ויאל מ' ז' שיתן אשר לא עסק חובא מסומי אל הלדיק בראותו השחוק כלל

פהן סאמאגורא הקורב ביקים העיתון קנינו ז' אמן חתך לית הקנה ייג. אטאל, נמיתין אנטואר
חייב פה אמית, והיות אכסור לטעם כפול לטוב פלהף סאד. גם עפה היחין סאלו, ונעימות ורביע
ין ל' ה' ה' ויחשבת ממש הדבור אע"פ נבולא האסור האנץ חייב כל איהו לאנתהרין
אף לא אתן אלהת הכל יוף נק שילאם פ' ל' גתמבים וז' לא סונקיות אע"פ איהו עיני סענ
חזקתו האלונים (בכונ' ענין) גתמבים חזקתו הענין האלונץ גני' - אף ההנ' אע"פ
סזכרין וז' סרוג, אלא עזר, ומראה חפ' פתיק' סענין ענין אלה החכמים היקרים היתה קדו
אמיתית ולא גנובהים, והחץ אלונץ ויהי איהו אלהת החכמים והקולות הלזין, כי קולות
הקולות יוף ל' ה' חוש ת' איהו -

העתון הסאטירי כולו (או שזה החלק שנתגלה)

- בערכו. חומר אוטוביוגרפי רב יש בכתביו: "אורות מאופל", האור, א, ה (תרמ"ג), עמ' 193-210 (יצא גם כתדפיס נפרד), ובספרו שככתב יד "הצופה החדש לבית ישראל" (להלן, הע' 13). ראה עליו גם בזכרונותיו של ד.י. זילברכוש, מפנקס זכרונותי, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 81-86.
8. הצופה החדש לבית ישראל, עמ' 279-א80 (סיפורו שלי). הצדיק אברהם יעקב הנזכר כאן הוא ר' אברהם יעקב מסדיגורה (1819-1883), בנו של ר' ישראל מרוזין וממלא מקומו בהנהגת חסידות סדיגורה.
9. שם, עמ' 80.
10. שם, עמ' 222.
11. בגון תולדות העמים, ויען תר"ל: תולדות גויי ימי קדם, קראקא תרנ"ג.
12. ההלך, יאסי תרל"ט; המצפה, בוקרשט תרמ"ב; השחר החדש, קראקא תרנ"ג. פרטים עליהם, ראה: גלבוש (לעיל, הע' 4), מפתח בערכם.
13. כתב יד זה שמור בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (Heb. 8° 1883). הוא כולל עשרה פרקים (כמה מהם כבר נדפסו קודם לכן בכתבי עת שונים), ובדעתי להוציא לאור בעתיד חלקים מתוכו.
14. "הגולם", השחר, ט (תרל"ז), עמ' 366-374; "השטן ביום הכפורים", שם, עמ' 486-502. כתב יד אוטוביוגרפי של הסיפור האחרון: כתב יד טריניטי קולג' 157 F.18.54 (סרט מס' 12245 במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בבית הספרים הלאומי בירושלים).
15. על בנו של צדיק אנונימי המחזיק במנופול על מכירת יי"ש בחצר, ראה בסאטירה של יצחק בער לוזינון, "עמק רפאים", ילקוט ריב"ל, וורשא תרל"ח, עמ' 133. על בת המגיד ישראל מקוזניץ, שמכרה שמן ענבר לבאי החצר כדי שיוכלו להשתמש בו לסגולות שמציע הצדיק, ראה: א' רובינשטיין (מהדיר), יוסף פרל, על מהות כת החסידים, ירושלים תשל"ז, עמ' 106; והשווה: "עמק רפאים", שם, עמ' 135.
16. הדוגמה הידועה ביותר היא של הרשליה מאוסטרופוליה, שהיה בדחן בתצרו של הצדיק ר' ברוך מזויכוב, ראה עליו: ר. מרגליות, מקור ברוך — בוצינא דנהורא השלם, זאמושטש תרצ"א, עמ' 33; א. ב. גוטלובר, זכרונות ומסעות, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 165-166; ז. איגרת, "אוסטרופוליה באסקלריה של דורות", העבר, יט (תשל"ב), עמ' 209-211; א. י. ברור, "לדמותו של הרשלה אוסטרופולר בנוסח גליציה", שם, כא (תשל"ה), עמ' 230-132; ש.א. הורודצקי, החסידות והחסידים, ד, תל-אביב תשי"א, עמ' קעח; ז. זילבערצווייג, לעקסיקאן פון יידישן טעאטער, ו, מקסיקו 1969, עמ' 5617-5640.
17. על היושבים בחצר סדיגורה, ראה: אסף (לעיל, הע' 6), עמ' 219-224.
18. בולטת כאן השפעת הסאטירה של יוסף פרל, ראה למשל: מגלה טמירין, וינה 1819, כה ע"ב; והשווה: על מהות כת החסידים (לעיל, הע' 15), עמ' 92.
19. דולינה (Dolina), במזרח גליציה, ליד בולחוב. באותו פרק זמן התגורר בה הצדיק ר' שלמה, תלמידו של ר' יצחק אייזיק מזידיצוב, אך איני יכול לקשרו לאירוע ספציפי הנרמז כאן. ראה עליו: מ. מ. ויזניצר, "חד מחסידי קמאי — המקובל רבי שלמה סופר מדאלינא זצ"ל", נחלת צבי, ג, בני-ברק תש"ן, עמ' מחנח.
20. הצדיק ר' אורי מסטרליסק נפטר בשנת 1826, ונודע בתפילתו האקסטטית. רבים מחסידיו עברו לאחר מות רבם אל חצרו של ר' ישראל מרוזין, ראה: אסף (לעיל, הע' 6), עמ' 69-70.
21. הצדיק ר' מאיר מפרמישלן (נפטר בשנת 1850). על קשריו עם ר' ישראל מרוזין, ראה: אסף, שם, עמ' 76.
22. קרא: סרוץ'ציה; כך כונה ר' ישראל מרוזין.
23. היא יזופול (Jezupol) שבגליציה המזרחית. בקהילה זו פעלה שושלת האדמו"רים לבית ברנדווין והיא היתה מרכז של חסידות סטראטיץ.
24. משחק לשון על "חמץ אסור במשהו". מכיוון שהמשקה מופק מאש הרי שכל שרידי החמץ (משהו בלשון רבים) נשרף ואין מקום לחשש.

חיים מק"ק מאָסט, ²⁵ והביא למכור ציצית כפול שמונה כשרים מאד. גם עפר ארץ ישראל, וקמיעות מובהקים מן ב' וגי' גם מני"ב אותיות מהרב הגדול בוצינא קדישא [מאור קדוש] החסיד האלוקי הרב דק"ק איהול באונגארין. ²⁶

גם יש אתו לראות בכל יום נגד שילום ²⁷ ב' צל"ט ²⁸ מזכרים וגי' צל מנקבות שעה אחת קודם מנחה חגורת האשכים (ברוכבאנד) מהחסיד הצדיק הנודע בשם שפאלער זיידע ²⁹ — גם הפאנטאָפּעלן ³⁰ מהצדיק ר"מ [ר' מאיר] פרימישלאנער, ומראה גי"כ [גם כן] כתבים מהצדיקים אשר החפצים היקרים ההמה, המה אמתים ולא מזויפים, והרוצה לראותם ימהר ויבוא לראות הסגולות האלו, כי בשבוע הבע"ל [הבא עלינו לטובה] ילך ר' חיים הנ"ל מפה.

1. דוגמה מובהקת לכך היא פעילותם האנטי חסידית של משכילי גליציה, ובראשם יוסף פרל מטרנופול. ראה: ר. מאהלר, "מלחמתו של יוסף פרל בחסידות לאור מסמכים", החסידות וההשכלה בגאליציה ובפולין הקונגרסאית במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, מרחביה 1961, עמ' 155-186 (נדפס שוב בתוך: ע' אטקס [עורך], הדת והחיים — תנועת ההשכלה היהודית במזרח אירופה, ירושלים תשנ"ג, עמ' 88-46); א. רובינשטיין, "ההשכלה והחסידות: פעילותו של יוסף פרל", בר-אילן — ספר השנה למדעי היהדות והרוח, יב, רמת-גן תשל"ד, עמ' 166-178.
2. ראה: ב. קורצווייל, "על הסאטירה של יוסף פרל", במאבק על ערכי היהדות, ירושלים ותל-אביב תשל"ל, עמ' 70. על פרל ויצירתו נכתבה ספרות עשירה, ראה למשל: ש. ורסס, "שיטות הסאטירה של יוסף פרל", סיפור ושורשו, רמת-גן 1971, עמ' 9-45.
3. ראה למשל: מ. נאור, "לתולדותיה של עתונות ההומור והסאטירה בארץ", קשר, 11 (1992), עמ' 95-106. רובם של עתונים אלה הם מראשיתה של המאה ה-20 ואילך, ואין הם דווקא במתכונת פארודית של עתון פארודיה יוצאת דופן כזו, משלהי המאה ה-19 היא עתון סאטירי שהוציא לאור אפרים דיינארד (1846-1930). ראה: מ. גלבוש, "ה'פילודיערזאק' — מאורת הצפונים של אפרים דיינארד", שם, 5 (1989), עמ' 116-121.
4. על המשמעות המודרנית המשתקפת מן העתונות היהודית במחציתה השנייה של המאה ה-19, ראה לאחרונה: י. ברטל, "מבשר ומודיע לאיש יהודי": העתונות היהודית כאפיק של חידוש", קתדרה, 71 (1994), עמ' 156-164. פרטים על העתונים העבריים הנזכרים, ראה: מ. גלבוש, לקסיקון העתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, ירושלים תשנ"ב, בערכיהם.
5. ארכיון פרץ סמולנסקין, Arc. 4° 1528 (על התיק אין סימון. מס' 99 במספרו הקודם).
6. ר' ישראל הגיע לחצרו שבסדיגורה רק בשנת 1842, לאחר שנמלט מרוסיה. עליו ועל חצרו שבסדיגורה, ראה בפירוט: ד. אסף, ר' ישראל מרוזין ומקומו בתולדות החסידות במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים תשנ"ב.
7. דמות מעניינת זו לא זכתה להערכה של ממש במחקר, ורק כמה ערכים לקסיקוניים מתארים את האיש ויצירתו, ראה: ג. באדר, מדינה וחכמיה, ניו-יורק תרצ"ד, עמ' 27; ג. קרסל, לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, א, מרחביה תשכ"ה, עמ' 56-57; פנקס הקהילות — רומניה, א, ירושלים תשל"ל, עמ' עז"ח; גלבוש (לעיל, הע' 4), מפתח

25. מוסטי-ויילקיה (Mosty-Wielkie) שבמחוז ז'ולקוב בגליציה. קהילה זו נודעה כמוקד פולמוס בין חסידים למשכילים. ראה למשל את מכתבו המפורסם של ר' נחמן קרוכמל לאברהם גולדברג שישב בעיר זו (כרם חמד, א, וויען תקצ"ג, עמ' 90), או התעודה (משנת 1824) על מלשינות משכילים נגד חסידי מאסט (מאהלר [לעיל, הע' 1], עמ' 409-410).
26. הוא הצדיק ר' משה טייטלבוים מאוייה (הונגריה), אבי שושלת סאטמר, שנפטר בשנת 1841 ונודע בקמיעותיו העשויים מצירופי אותיות שמו של הקב"ה.
27. תשלום.
28. צ"ל הוא הכינוי שנתנו יהודים למטבע האוסטרי קרויצר, שפירושו צלב או צלם, ראה: מיכאל הכהן ברור וא.י. ברור, זכרונות אב ובנו, ירושלים תשכ"ו, עמ' 64.
29. הוא הצדיק ר' אריה ליב, "הסבא" משפולה, שנפטר בשנת 1811 ונודע במופתיו.
30. נעלי בית.